

## BÖLÜM 31

### I-TANZİMAT SONUCU MARDİN'DE YÖNETİM DEĞİŞİKLİĞİ VE SOSYAL DİNAMİKLER

#### 1-Tanzimat Fermanı'nın Mardin'e Etkileri ve Merkezileşme Çabaları

**Tanzimat Fermanı'nın** 3 Kasım 1839'da ilan edilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan merkeziyetçi politikalar, Mardin ve çevresinde önemli yönetsel ve toplumsal değışikliklere yol açmıştır. Merkezden atanan yöneticilerin yerel unsurları temsilci tayin etmesi, bu güçler arasında kanlı çatışmalara neden olmuş ve şehir halkını olumsuz etkilemiştir.

Tanzimat'ın ilanından sonra Mardin ve çevresinde, kişisel özellikler ve bölgenin klasik yapısını koruma istekleri ön plana çıkmıştır. Osmanlı yönetiminin 1839'da başlattığı merkezileşme çabaları, çeşitli isyanlara sebebiyet vermiştir. Bu isyanların ilki, **Bothan Mir'i Bedirhan Bey'in** isyanıdır. Bedirhan Bey, Mardin bölgesi Kürt milliyetçiliğinin ilk temsilcilerindendir. İsyanın temel nedeni, bölgenin yüzyıllardır süregelen ve Osmanlı yönetiminde de resmileşen statüsünün, Tanzimat süreciyle değıştirilmeye çalışılmasıdır.

Osmanlılar'ın Mardin'i yönetmeye başladıkları 1518 yılından itibaren "**Hükümet-i Cezire**" isimli otonom bir yönetime kavuşturulan Bothan Emirliği ve Bedirhan Bey Aşireti, Şah İsmail ile yapılan savaşlarda Osmanlı yönetimi tarafından ödüllendirilen bir gruptu. Bu grup içinde yaşanan iç çatışmalarda, Osmanlı yönetimi kendine yakın bulduğu kişileri mir olarak destekleyerek iktidarlarını sağlamıştır. [2] Bothan aşireti; Dumbuli, Nuki, Mehmudi, Şeyh Tarani, Masaki, Raşki, Pinkan, Dalam, Siasturai, Şiruyan, Duturan aşiretlerinden oluşan bir federasyondur.

1839'dan sonra Bedirhan Bey gücünü daha da artırmayı umarken, Tanzimat'la birlikte artan merkezileşme faaliyetleri bu umutları boşa çıkarmış ve çatışma ortamı oluşturmuştur. [3] Tanzimat sonrası merkezileşme çabalarında izlenen yollardan biri de eyaletlerin sınırlarını değıştirmektir. Bu yolla, eyaletlerde

zaman içinde oluşan güç dengelerinin kırılması ve merkezi otoriteye karşı direncin azaltılması hedeflenmiştir. [4] Bu stratejinin izlendiği yerlerden biri de **Cizre** olmuştur. Haziran 1841’de Cizre kazası, Diyarbakır Eyaleti’nden alınarak **Vezir Mehmet Paşa’nın** yönetimindeki Musul Eyaleti’ne bağlanmıştır.

Bedirhan Bey, acımasızlığıyla tanınan Musul Valisi’ne bağlanması durumunda sağlamış olduğu yönetimin sarsılacağını düşünüyordu. Mehmet Paşa’nın kendisini ortadan kaldırarak Cizre’ye başka bir mütesellim atayacağını da biliyordu. Bedirhan Bey’in bölgede bulunan **Nasturiler’e** yönelik tacizi sonucu Musul’a sığınan Patrik **Mar Şamon** ve Batılı konsoloslar, Osmanlı Devleti’nden Bedirhan Bey’in üzerine gitmesini ve esir aldığı Nasturiler’i kurtarmasını talep etmişlerdir. Bedirhan Bey’in 1846 yılında Nasturilere yönelik ilkinden daha sert bir harekât başlatması Avrupa’da infial uyandırmış ve bardağı taşıran son damla olmuştur. Osmanlı yönetimi tarafından istenmeyen kişi ilan edilen Bedirhan Bey, taraftarlarının çözülmesi ve Osmanlı yönetimi yanında yer alması sağlanmış; Bedirhan Bey’e bağlı kalan güçler ise askeri yöntemlerle etkisiz hale getirilmiştir. Bedirhan Bey, 29 Temmuz 1847 yılında Osmanlı yönetimine teslim olduktan sonra **Girit’e sürgüne** gönderilmiştir.

## 2-Nasturiler Kimdir?

**Nasturilik**, 5. yüzyılda Hristiyan dünyasındaki kristolojik tartışmalar sonrasında Antakya Süryani Kilisesi’nin ikiye ayrılması sonucunda ortaya çıkmıştır. “**Doğu Süryanileri**” olarak adlandırılan Nasturiler’in kökleri, tarihi Urfa Kilisesi’ne dayanır. Etnik olarak ise Asurlular’a dayandırılırlar.

Osmanlı yönetiminde Nasturiler, diğer gayrimüslim cemaatlerden farklı bir örgütlenme yapısına sahiptiler. Bunun temel sebebi, Nasturilerin Osmanlı’daki diğer gayrimüslim cemaatler gibi kilise etrafında teşkilatlanmış bir cemaatten çok, bir **aşiret konfederasyonuna** benzeyen örgütlenmeleridir. Bu örgütlenmenin başında dini yetki ve sıfatlarıyla “**Saygıdeğer ve Onurlu Babaların Babası ve Büyük Çoban Doğunun Patriki ve Katalikosu Mor Şomon**” veya sadece “**Mor Şamon**” unvanını taşıyan bir patrik bulunmaktadır.

Nasturiler; Hakkâri’nin dağlık bölgesi, Aşağı ve Yukarı Tiyari, Volto, Tuhub, Tal, Diz ve Gevarda (Yüksekova) isimli aşiretler halinde yaşamaktaydılar. 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı yönetimi ile birkaç küçük vergi ihtilafı dışında bir sorun yaratmamışlardır.

#### 4-Bedirhan Bey İsyanının Mardin’e Etkileri ve Kürdistan Eyaletinin Kuruluşu

Tanzimat’ın hemen ardından bölgede meydana gelen Bedirhan Bey isyanı, 19. yüzyılın ilk yarısında Mardin ve çevresinde önemli sonuçlara yol açmıştır. Yerel güçlerin birbiriyle ve merkezi otoriteyle çatışmalarına neden olmuştur. ABD ve İngiliz kökenli misyonerlerin teşvikiyle gayrimüslimler de çatışmalarda taraf olmuşlardır. [9] Bu çatışma sadece Doğu Süryanileri olarak tanımlanan Nasturileri değil, aynı zamanda patriklik merkezi Mardin olan Batı Süryanileri (Yakubileri) de etkilemiştir. Turabdin’e sığınan olaylarda Süryani Kadim Cemaati’nin bir kısmı da taraf olmuştur.

Osmanlı belgelerinde, 1848’de Bedirhan Bey’in esir aldığı Nasturi ve Yakubiler’in serbest bırakıldığı bu sıralarda Mardin ve çevresinde görülen **kolera salgını** bölge nüfusunun bir kısmının Diyarbakır’a göç etmesine sebep olmuştur.

Bedirhan Bey isyanının bastırılmasını sağlayan **Osman Paşa**, bölgedeki Kürt Emirlikleri’nin ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Kürt emirlikleri, aşiretlerin devlete bağlılıklarında bir nevi aracılık üstlendikleri için, bu yeni dönemde ikame edilecek sistem önem arz etmekteydi. Bu durum, aşiretlerin bağımsız ve başıboş kalmasına sebep olmuştur.

Bu olumsuzluğun ortadan kaldırılması için Osman Paşa’nın teklif ettiği **Diyarbakır Eyaleti, Van, Muş ve Hakkâri Sancakları ile Cizre Bothan ve Mardin Kazaları’ndan** meydana gelen bir eyaletin dirayetli bir vali tarafından yönetilmesi teklifi Osmanlı yönetimi tarafından kabul görmüştür. Osmanlı idari taksimatında ilk kez resmi **“Kürdistan Eyaleti”** ismi kullanılmıştır. Kürdistan Eyaleti’nin teşkil edilmesi ve **Padişah Abdülmecid’e** Meclis-i Vala tarafından **“Kürdistan Fatihi”** unvanı verilmesi, Bedirhan Bey isyanının bastırılmasının Osmanlı Devleti’nce önemli bir başarı olarak algılandığını göstermektedir.

Yeni oluşturulan bu eyalete ilk olarak Musul Valisi **Esad Paşa** atanmıştır. Eyalet merkezi de Ahlat olmuştur. Ancak bu merkezin sorun yaratması nedeniyle Eyalet Valisi Eylül 1848’de merkezin Erzurum’a taşınmasını talep etmiştir. Daha sonra bu sorun, Diyarbakır’ın eyalet merkezi olarak kararlaştırılmasıyla ortadan kalkmıştır. Erzurum Defterdarı **Tevfik Efendi**, Ula rütbesinin ikinci sınıfına yükseltilerek Kürdistan Defterdarı olarak atanmıştır. Bu atama, merkezileşme için önemli bir adım olarak görülmüştür. Kürdistan olarak anılan bu bölgede Türk yönetici seçilmesi dikkat çekicidir.

### Kürdistan Valileri

| Sıra No | Tarih     | Vali             | Rütbesi |
|---------|-----------|------------------|---------|
| 01      | 1848-1851 | Esat Paşa        | Müşir   |
| 02      | 1851      | Abdi Paşa        | Müşir   |
| 03      | 1852      | Ragıp Paşa       | Vezir   |
| 04      | 1853-1855 | Hamdi Paşa       | Vezir   |
| 05      | 1855-1856 | İzzet Paşa       | Vezir   |
| 06      | 1856-1858 | Selim Paşa       | Vezir   |
| 07      | 1858      | Hacı Kamil Paşa  | Müşir   |
| 08      | 1859      | Mahmut Paşa      | Müşir   |
| 09      | 1860-1862 | Ali Rıza Paşa    | Vezir   |
| 10      | 1862-1864 | Halil Kemal Paşa | Müşir   |
| 11      | 1864-1867 | Mustafa Paşa     | Müşir   |

Yukarıdaki listeden de anlaşılacağı üzere, atanan valiler kısa süre sonra görevden alınmışlardır.

### 5-Yeni İdari Taksimat ve Mardin İdari Yapısı

Kürdistan Eyaleti'nin kurulması aynı zamanda Mardin'in Tanzimat sistemine girmesi anlamına geliyordu. Ancak sık sık yapılan değişiklikler sistemin tam anlamıyla uygulanmasını geciktiriyordu. Tanzimatçılar, merkezi örgütün ve iktidarın güçlendirilmesi için askerlik ve vergi sorunlarını çözmek zorundaydılar. Yeni eyaletin kapsadığı alanın genişliği, yüzyıllardır devam eden klasik yapının tamamen kaldırılması anlamına geliyordu. Bu zorluğun en belirgin yansıması, asker ve vergi toplamayı kolaylaştırmak için dikkat çekici bir şekilde sık sık idari değişikliklere gidilerek sağlanmaya çalışılmıştır.

Mardin Sancağı'na, Bothan ve Hacı Behram kazalarının bağlanması, Cizre'nin bir sancak haline getirilip kaymakam atanmasına rağmen bölgede aşiretlerin etkinliği kırılamamıştır. Kaymakam Mustafa Paşa, bölgede hâkimiyeti sağlamak için aşiretlerle işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Mustafa Paşa'nın mültezimlerle işbirliği yapması, halkın daha ağır vergilerle yüklenmesine ve şikâyetlere yol

açmıştır. Bu durum Mustafa Paşa'nın görevden alınmasına neden olmuş, yerine Kapıcıbaşı rütbesindeki **Hacı Salim** kaymakam olarak atanmıştır.

Bu dönemde aynı sorunlar Mardin'de de yaşanıyordu. Cizre'ye bağlı bir müdürlük olan Mardin'in 1848 yılında müdürü **Behzad Ağa**'ydı; daha sonra bu göreve **Ali Bey** atanmıştır. Mardin, 1855 yılında Kürdistan Eyaleti'ne bağlı bir liva haline getirildi. Cizre ise Mardin'e bağlı bir kaza olarak teşkilatlandırıldı. Bu durum 1867 yılına kadar devam etmiştir.

## 6-Mardin'i Yöneten Kaymakamlar

Tanzimat'ın idari alanda getirdiği yeniliklerden biri, sancak/liva yönetiminde kaymakam, kaza yönetiminde ise kaza müdürlerinin görevlendirilmesidir. Kaymakamlar, Tanzimat öncesinde sancak yöneticisi olan mütesellimlik kurumunun görevlerini üstlenmişlerdir. Kaymakamlar doğrudan Dâhiliye Nezaretine bağlı olup atama ve diğer özlük işleri bu nezaret tarafından yapıldı. Ancak valilere karşı sorumlulukları olup, bağımsız olarak karar alıp yürütme yetkileri sınırlıydı. Sancak/Liva meclislerinin başkanlığını sancak idari sorumlusu olarak kaymakam üstlenmekteydi.

| Sıra No | Bağlı Olduğu Eyalet                                                   | Tarih     | Kaymakam Adı                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
|---------|-----------------------------------------------------------------------|-----------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 01      | Hakkâri                                                               | 1852      | Şerif Ağa                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| 02      | Mardin Zaho kazasına bağlı bir müdürlük olan Cizre ile birleştirildi. | 1853      | Muş Kaymakamı Osman Paşa atandı Şerif Ağa Muşa atandı.                                                                                                                                                                                                                                                              |
| 03      |                                                                       | 1853-1858 | Bu dönemde Osman Paşadan sonra Cemal Paşa Atanıyor ancak sistemdeki aksaklıklar nedeniyle Mahalli Aşiretinden Hacı Timur'a Avniye miralaylığı görevi verilmiş. Cemal Paşadan sonra Sivas Hanedanından Said Paşazade Cemil Bey Atanmış "aklına hiffet" akıl sağlığının bozulması sonucu Şerif Ağa bu göreve atanmış. |

|    |  |               |                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|----|--|---------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 04 |  | 1858          | Mustafa Reşit Efendi.<br>Mardin Tekye Mahallesinde<br>oturmaktaymış. Eşi İstanbullu<br>kendisinin nereli olduğu<br>bilinmiyor.                                                                                                                                              |
| 05 |  | 1860          | Mir-i Miran Mehmed Nazım<br>Paşa Muhtemelen Mustafa<br>Reşit Efendi gibi görevlerini<br>yerli bir vekil tarafından<br>yürütüldüğü sanılmaktadır.<br>Mustafa Rüştü Efendinin<br>vekili Nizameddin Efendi<br>Mehmet Nazım Paşanın<br>vekili Haçı Ömer Efendi<br>üstlenmiştir. |
| 06 |  | 1861          | Salise rütbesinden İsmail<br>Efendi                                                                                                                                                                                                                                         |
| 07 |  | 1862          | Mehmet Tevfik Efendi kısa<br>bir süre görev yapmış.                                                                                                                                                                                                                         |
| 08 |  | 1863-<br>1866 | Miri- miran rütbesinde olan<br>Arsan Paşa                                                                                                                                                                                                                                   |

## 7-Mardin’i Yöneten Naibler

Mardin, Osmanlı idaresine katıldıktan hemen sonra, idari bakımdan olduğu gibi adli açıdan da Diyarbakır Eyaleti’ne bağlanmıştır. Mardin farklı eyaletlere bağlandığı dönemlerde de adli bakımdan “**Amid Kadısı’na**” bağlılığı devam etmiştir. Mardin’de adli işler için devamlı surette Diyarbakır Kadısı tarafından atanan **naibler** tarafından adli işler görülmüştür. Bu durum Kürdistan Eyaleti kurulduğunda da devam etmiştir.

### Şer’iye Sicillerine Göre Naippler

| Sıra No | Tarih        | Adı                                |
|---------|--------------|------------------------------------|
| 01      | Haziran 1848 | Mevlana El-Hac Ömer Efendi         |
| 02      | Ocak 1850    | El-Hac Abdul Gafur Efendizade      |
| 03      | Mayıs 1850   | Mevlana Seyyid Mahmut Kemal Efendi |
| 04      | Mayıs 1850   | Mevlana Şeyh Osman Efendi          |
| 05      | 1842         | Hindizade Şeyh Osman Efendi        |
| 06      | Ekim 1853    | Mevlana Kadızade Mehmet Feyzi      |
| 07      | Aralık 1854  | Mevlana Hacı Mehmet Efendi         |
| 08      | 1858         | Hindizade Seyyid Şehmus Efendi     |
| 09      | Ocak 1866    | Mehmet Şakir Efendi                |
| 10      | Mart 1866    | Seyyid Mehmed Emin Efendi          |
| 11      | Ağustos 1866 | Seyyid Mustafa Sabri Efendi        |

### 8-Osmanlı Dönemi Mardin Müftüleri

Müftüler, Osmanlı idari yapılanması içinde idari sınıftan sayılmamalarına rağmen, konumları itibarıyla kent yaşamında saygın ve etkin kişiler olmuşlardır. İstanbul’da bulunan ve ulemanın başkanı durumunda olan “**Şeyhülislam’ın**” devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri, eyalet ve sancak merkezi olan kentlerde müftüler yürütmüşlerdir.

1856 yılında **Hacı Mehmet Efendi** müftü olarak atanmış, ancak 1856 yılında Kaymakam Cemal Paşa ile Avniye Miralayı Hacı Timur arasındaki iktidar mücadelesine taraf olmuştur. Şahitlerin yerine atmış olduğu imzalar nedeniyle 1860 yılında Diyarbakır’a sürgün edilmiştir. [18] Müftü Hacı Kemal Efendi’nin şeri hükümlere aykırı yaptığı icraatlar arasında; düşük ayarlı sikkelerin piyasaya sürülmesi (kalpazanlık) ile Şemdinizade Mehmet Efendi, Kermozadelerden Abdülgani Çelebi, Hacı İbrahim Ağa, Şehdetzade Hacı Hıdır Ağa gibi Mardin eşraf ve hanedan mensupları suça iştirak etmiştir. Ayrıca, Fitne Meşkin ve Daşi aşiretleri arasında çıkan çatışmayı körüklemek de müftü Kemal Efendi’nin adı geçen icraatlarındandır.

| Yapılan Hileli İşler                                                 | Müftü Hacı Kemal Efendi ile Suca İştirak Eden Mardin Eşraf ve Hanedan Mensupları                          |
|----------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Düşük ayarlı sikkelerin piyasaya sürülmesi (Kalpazanlık)             | Şemdinizade Mehmet Efendi, Kermozadelerden Abdülgani Çelebi, Hacı İbrahim Ağa, Şehdetzade Hacı Hıdır Ağa, |
| Fitne Meşkin ve Daşi aşiretleri arasında çıkan çatışmayı körüklemek. | Müftü Kemal Efendi                                                                                        |

Hacı Kemal Efendi'den sonra Cami-i Kebir Mahallesinde bir konakta ikamet eden ve Mardin eşrafından Ağazadelere mensup **Yusuf Sıdkı Efendi b. Seyyid Ömer Efendi** müftü olarak tayin edilmiştir. Müftülük görevine daha sonra **Mesud Efendi** ve **Said Efendi'nin** isimlerine rastlanmıştır.

### 9-Mardin'de 1847-1868 Yıllarında Asayiş Problemleri

Mardin'de 1847 yılında Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte, merkezi otoritenin gücünü etkin kılma çalışmalarına hız verilmesi, merkezi idarenin asker ve vergi toplama arzusu, nitelikli personelin ve altyapının olmaması, iltizamın kaldırılması gibi faktörler otorite boşluğu yaratmıştır.

| Sorunlar      | Taraflar                                | Doğurduğu Sonuç                                                                                                                                                                                           |
|---------------|-----------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Vergi Toplama | Araban ve Tayyar aşiretleri             | Alacak verecek konusunda anlaşma sağlanamamış.                                                                                                                                                            |
| Askere Alma   | Daşi ,Şammar, Aneze, tehdit oluşturmuş. | Asker Toplama ve Mardin ve çevresini korumak için Anadolu ordusuna bağlı çöl muhafızlığı teşkilatı kurulmuş. Yetersiz kaldığı durumlarda Diyarbakır'daki Asakir-i Nizamiyeden bölgeye asker gönderilmesi. |

|                                           |                                                           |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|-------------------------------------------|-----------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Yağma ve Talan                            | Aneze ve Şammar aşiretleri                                | Osmanlı Yönetimi tasarruf amaçlı 1500 kadar başıbozuk askerin görevlendirilmesi. Bu askerler Aneze ve Şammar aşiretlerine düşman Tayy, Ömeryan ve Kiki aşiretleri mensubuydu. Yağma ve talanı kısmen durdular.                                                                                                          |
| Asayişin Bozulması                        | Arap ve Kürt aşiretleri                                   | 1853 yılında çöl muhafızı Hacı Süleyman Ağa Arap ve Kürt aşiretleri arasındaki mücadele nedeniyle asayiş bozulmuş. Bu yönde yapılan çalışmalar Kırım savaşı nedeniyle ıslah çalışmaları yarım kalmış.                                                                                                                   |
| 1858 yılında Tayy aşiretinin tacizleri    | Tacize Muhatap olan Milli, Dekori ve Mirisinan aşiretleri | Tayy aşireti, bölgedeki kabilelerden “hüve” adında para talep ederek ortamı gerginleştirmiş. Tayy Şeyhi Şeyh Ali ile Şammar Şeyhi Şeyh Hicir ittifak kurarak devlete karşı aşiretleri tahrik etmiş. Kiki Ağası Eyüp Ağanın kışkırtması ile Şammar aşireti Mardin çevresindeki birçok kabileyi Habur tarafına sürmüştür. |
| Aneze Aşireti ’nin bölgeyi istila etmesi. | İstilaya maruz kalan aşiretler. Kiki, Dekori ve Milli     | Kiki, Dekori ve Milli aşiretlerine ait köyler yağmalanmıştır.                                                                                                                                                                                                                                                           |

Merkezileşmeyi sağlamanın ön koşulu sayılan asayiş meselesi, devletin tek başına çözebileceği bir mesele değildi. Asayişin sağlanması için devlet yerel güçlere yetki verdiğinde de yerel güçlerin birbiriyle mücadelesi, Osmanlı yönetiminin merkezileşme sürecine zarar vermektedir.

## 10-Yerel Güç Unsurları

Osmanlı merkezileşmesinin en önemli engellerinden biri olarak karşımıza çıkan “**yerel güçler**” kavramı tek bir toplumsal organizasyonu ifade etmiyordu. Osmanlı toplumsal yapısının dayandığı temel unsur olan “**cemaat**” kavramıyla da ilişkisi çok belirgin değildi. 19. yüzyıla kadar “yerel güçler” kavramı içine genellikle Müslüman toplulukların kendi klasik sosyal örgütlenmeleri çerçevesinde, kırsal örgütlenme tarzı olarak “**aşiretler**” ve kentsel örgütlenme tarzı olarak “**eşraf**” girmektedir.

## 11-Aşiretler

En basit aşiret tanımı, ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, ekonomik bütünlüğü olan, kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birimdir. Aşiretin başındaki kişi **bey** olarak anılıyorsa Türk aşireti, **aşiret ağası** olarak anılıyorsa Kürt aşireti, **aşiret şeyhi** olarak anılıyorsa Arap aşireti olduğunun bir göstergesidir.

## 12-Mardin’deki Konargöçerler ve Yerleşik Aşiretler:

1. **Milli (Sürücüyan) Aşireti:** Rakka-Erzurum-Urumiye kadar çok geniş bir bölgede görülen bu aşiret, Ziya Gökalp’in tespitine göre bir aşiretler federasyonudur. Hacigan, Sinikan, Köran Goran, Cınikan, Hıdırenkan, Cebikan, Kumbinaşkan gibi aşiretleri barındırmaktaydı. Akkoyunlular devrine kadar Milli Aşireti’nin idaresi, bu yedi aşiret arasında dönüşümlü olarak yapıldı. Milli Aşireti’ne tabi aşiretlerin bir kısmı Türk, Kürt, Arap, Zaza ve Yezidi aşiretlerdi. Aşiretin bu bölgede çok etkin olması, II. Abdülhamid döneminde Milli İbrahim Bey’in yakınlığı nedeniyle bölgede Hamidiye alaylarının kuruluşunda görevlendirilmesiyle yol açmıştır.
2. **Sürgücü Aşireti:** Osmanlı tahrir defterlerinde Mardin’de yerleşik aşiretlerden olduğu görülmektedir. Sürgücülerin 20 köyde yerleşik olduğu kaydedilmiştir: Zavgan, Şatıh, Berman, Şor, Eydo (Ando), Berdinc, Melik, Abin, Kızıl Mescit, Şaistan, Baistan, Tizyan, Ayan, Oruç Bey, Dey-i Duk, Pare, Bafeva, Harab Reş, Ahmed, Mağaradelen. Sürgücüler Mardin yönetimine taraf olmak için, 1795 yılında Millizade Necip Bey’i desteklemiş; bir kısım aşiret mensupları ise Tüfençbaşı Abdurrahim’i desteklemiştir. Sürgücüler, Mardin’deki iktidar mücadelesinde Daşı ve Ömeryan karşıtı olmuşlar, Daşilere karşı Mışkin, Behramki, Danbeli ve Afes aşiretleri ile ittifaklar kurmuşlardır. 1847

yılında aşiretin eski ağası Şemdin Ağa ile aşiretin yeni ağası Derviş bin Timur arasında Mardin mahkemesine yansıyan iltizam davasında Kürdistan Valisi Esad Paşa'nın aşiret reisliğine müdahale ettiği görülmektedir. 1852 yılında idari teşkilatlanmada Sürgücüler bir kaza olarak teşkilatlandırılmıştır.

3. **Beziki, Şeyh (Milli Akkeçilü) Aşireti:** Göçer olmasına karşın bir kolu olan (Meşki) Mişkin Aşireti'nin Mardin genelinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Mişkin Aşireti, 19. yüzyılda kentteki yönetim mücadelesinde çok etkin olan bir aşirettir. 16. yüzyıl kaynaklarında bölgede yerleşik düzene geçmiş aşiretler arasında sayılmaktadır. Tahrir Defterlerinde bu aşiretin yerleşik olduğu köyler Pirmil, Satılmı, Abaskepaş, Pir Kupaş, Celali, Dery-i Adbi, Kasr-ı Rabia, Mutavvent (?), Zizni, Habarman (?), Mahlebiyye, Mağara namı diğer Kesme, Avni, Palos olarak geçmektedir. Bu aşiretin Bab-ı Cedid Mahallesini kışlak olarak kullandığı kayda geçmiştir. 1689 yılında Mardin'de Mişkin pazarı adıyla bir pazarları varmış ve bu pazardan alışveriş yaparlarmış. 18. yüzyılın ilk yarısında kent yönetimine etkili olmaya başlayan Mişkinler, 19. yüzyılın başlarında kent yönetimi için Daşiler'le mücadeleye girişmiş ve Sürgücülerle ittifak oluşturmuştur. Kente atanan Osmanlı yöneticileri her iki aşireti de etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.
4. **Göçer Hindilü-Bölük İkeni, Gülb Göçer olmasına karşın Yerleşik Kolları:** (İanayy; Şah Dianayyi; Şah Nasibi (Nusaybin), Zoli (sonradan Milli Aşiretine dahil edilmiştir.), Duraçlu, Behramki, Barazi (Savur'da), Milli, Mirsinan, Mıhlı, Kavus, Tavusi, Piran-Zincir, Karadara, Rışmil, Kabala, Birmek, Cevzat, Hindülü, Telerman, Karacahisar, İbrahimiye, Bilali, Kalentra, Şeyhan-Zincir, Kültülü, Selah, Tekük, Sığlevan, Telfeyyaz, Makbele) aşiretleridir.
5. **Göçer Hindilü-Bölük Çkeni, Gülbai, Çölek, Mehmet Kurs, Karakeçili, Kulu Behramki, Kadiyan, Melikan, Halan, Cealeddinlu, Sarilü, Daydanlü, Lek Tabanlü, Yerleşik Kolu (Kiki) Aşireti:** Bu aşiretin reislerinden Hacı Süleyman Ağa 1767-1773 yılları arasında Mardin'de yöneticilik yapmıştır. Kiki aşireti de tıpkı Milli aşireti gibi zamanla bir konfederasyon aşirete dönüşmüştür. Konfederasyona bağlı aşiretler Kiki Helecan, Ömeran, Temirkan, Hesenkan, Derbasyon, Hacıyan, Sermehanan kabilelerinden oluşurken; Kiki Çerkanlar ise Necaran, İbrahim, Zerkan, İsmailan, Şekiran, Reakan, Muikan ve Azizan kabilelerinden oluşmaktaydı. Kiki aşireti kent merkezinde

ve kentin güney kesiminde kırsalda (ova-çöl tarafında) etkili olmuştur. Kiki aşiretinden Ahmet Ağa ve Osman Ağa 1688-1693 yıllarında Mardin’de yöneticilik yapmıştır. 18 ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı’nın Mardin yöneticilerine karşı Voyvoda Davut Ağa’ya karşı oluşturulan ittifakın içinde yer almışlardır. 1826 yılında Çöl tarafından gelen Arap aşiretlerinin Kiki aşiretine ait köyleri yağmalaması bu aşiretin gücünü oldukça zayıflatmıştır. Kikiler bir müddet Şammarlara vergi vererek hayatlarını sürdürmüş, daha sonra Osmanlı yönetimi ile iyi ilişkiler içinde olan Milli aşiretine vergi vermeye başlamışlardır.

6. **Yerleşik Ömeryan Aşireti:** Abdüsselam Efendi, Cizre, Nusaybin ve Ömerli (Ömeryan)’da yaşayan Ömeryan aşiretinin aslen Mardinli olduğunu, Mardin dışındaki yerlere ise Mardinli yöneticiler tarafından sürgün edilmeleri sonrasında yerleştiklerini belirtir. 18. yüzyıl başlarında Milli Aşireti’nin Rakka’ya sürgünü sırasında, aşirete bağlı olarak gösterilen Ömeryan aşiretinin de aynı yere sürgün kararı verilmiştir. Ömeryan Aşireti, aynı kökten olmayan, fakat zamanla birleştiklerine inanılan iki koldan oluşmaktadır (Osmanlı kaynakları Etmankan ve Mahmudkan). 19. yüzyıl başlarında kent hâkimiyeti için mücadele verdikleri görülmektedir. Bu mücadeleyi Daşi Aşiretini destekleyerek göstermişlerdir.
7. **Hem Göçer Hem de Yerleşik Daşi Aşireti:** Abdüsselam Efendi, bu aşirete geniş yer vermiş, Ömerli taraflarında yaşarken kıtlık nedeniyle Mardin’in halkın itibar etmediği harap evlerinde yaşadıklarını yazmaktadır. 18. yüzyıla kadar Mardin ve çevresinde rastladığımız Daşiler, Rişmil (Yeşili), Mansuriye (Yalım) ve Kabala köylerinde etkin iken; kent merkezindeki rakipleri Mişkinler, kent çevresinde ise Sürgücüler olmuştur.
8. **Göçer Şammar Aşireti:** Bölgede yakın dönemlerde yaşamaya başlayan bir Arap aşiretidir. Hayvancılıkla geçindikleri ve göçebe yaşadıkları kaydedilmektedir. Kışlak olarak Demirkapı, Unyat ve Sincar’ı, yazlık olarak ise Sincar Dağı ile Cebel-i Abdülaziz asarını kullandıkları belirtilmektedir. Mardin, Cizre, Musul ve Kerkük ile Bağdat’a kadar olan bölgede etkinlik göstermiştir. Bu aşiret yönetime karşı her zaman uzlaşmacı bir tavır sergilemiş ve Tanzimat döneminde Şammar Şeyhi Ferhan’a paşalık unvanı verilmesine rağmen aşiret kontrol altına alınamamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında bir yandan ezeli düşmanları Anzeler ile çatışırken, diğer yandan Mardin çevresinde asayiş bozacak

faaliyetlere girişmekte ve bölge aşiretlerini de haraca (hüve) bağladığı kayıt altına alınmıştır. Bölgede elde ettikleri güç, merkezi otorite ile araları açılan aşiretlerin Şammarlara sığınıp, vergiyi devlet yerine bu aşirete verebilecekleri bir seviyeye kadar yükselmişti. 1850 yılında Tayy, Milli, Kiki, Dekon gibi aşiretler Şammarlara sığınmış ve İstanbul hükümeti yerine bu aşirete vergi vermeyi uygun bulmuşlardır. Bölgedeki talan ve yağma hareketleri 1870 yılında bölge aşiretleri hakkında merkeze bilgi veren Mithat Paşa'nın onlar için **“Kabail-i vahşiye”** tabirini kullanmasına yol açmıştır. Ziya Gökalp'ın ise **“Şammar aşireti çölde sakin ve ziraî olan aşiretlerin adeta çekirgesi gibidir.”** şeklinde tanımladığı Şammarların bu fütursuzluğu Osmanlı yönetimi boyunca sürmüştür.

9. **Göçer Aşiret Aneze:** İslamiyet'in kabulünden sonra anayurtları Yemen'den göç ederek Fırat kıyılarına gelen bu aşiret, Şammar Aşireti ile sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Suriye çöllerinde hâkimiyet oluşturmışlardır. 18. yüzyıl başlarında Vahabiler ile işbirliği yaptılar. 1837 yılında Tayy Aşiretiyle birlikte Mardin-Bağdat arasında yerleşik aşiretleri yerlerinden oynatarak kargaşaya sebep oldular. Aneze Aşireti'nin saldırıları sonucu bölgeyi terk eden ahali Adana, Maraş, Antep, Rakka, Şam ve Trablusşam tarafına kaçmak zorunda kalmıştır. Aneze Aşireti'nin baskıları sonucu Kürt aşiretlerin Şammar Aşireti ile ittifak yapmasına sebep olmuştur.
10. **Göçer Tay Aşireti:** Yemen kökenli bir aşirettir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Mardin'deki Milli, Dekori ve Mirsinan kabilelerini taciz etmesi, bazı uygunsuz davranışlarda bulunması ve aşiretlerden **“hüve”** adında vergi talep etmesi üzerine kargaşaya sebep olmuştur. Şammar ve Kiki aşireti ile ittifak kurarak bölgede asayiş bozacak faaliyetler içine girmiştir. Aşiretin önemli bir kısmı Diyarbakır Valisi Kurt İsmail Paşa döneminde Çağçağ Vadisi'nde yerleşik hayata geçmeye ikna edilmiştir.

### 13-Mardin'de Eşraf

Mardin'in sosyal yapısı içinde **“vücut-hı memleket,” “ayan-ı memleket,” “eşraf-ı hanedan”** diye nitelenen ve hem ekonomik hem de idari anlamda yerel güç unsurları arasında sayılabileceğimiz bir sınıf mevcuttu. Osmanlı yönetimi altındaki Mardin merkezde yaşayanlar **Ayan (orta sınıf), Edna (alt sınıf) ve Eşraf** olarak üç sınıf olarak değerlendirilmiştir.

Mardin merkezde eskiden beri yaşayan ve şehir yönetiminde kendini bu şehrin sahibi kabul eden iki grup bulunmaktadır:

| <b>Kentli nüfus dışında köken olarak kırsaldaki aşiretlerden kentleşen Eşraf</b>                       | <b>Kentin maziden günümüze gelen ve Şer'îye sicillerinde yer alan aileler</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Milli, Kiki, aşiretlerinin kent içindeki uzantıları, Millizadeler ve Kikizadeler olarak görülmektedir. | Ağazadeler, Arapzadeler, Azizzadeler, Çınarzadeler, Çuhadarzadeler, Ensarizadeler, Faşuhzadeler, Gömlizadeler, Gözüadeler, HacıAbdulkemizadeler, Hafizzadeler, Haki Efendizadeler, Kanburzadeler, Kermozadeler, Külahlızadeler, Mataracılar, Mehmed Efendizadeler, Milluzadeler, Nikabazadeler, Rıhyezadeler, Necizadeler, Sıb"azadeler, Şehdetzadeler, Şahindanzadeler, Şemdinizadeler, Şerifzadeler, Şeyhzadeler, Şiarzadeler, Terakizadeler, Tiryakizadeler, Zenizadeler, Zirkatlizadeler, Şatanalar, Şahkulu ve Hamidiler. |

Mardin'de eşraf, ticareti ve bunun sonucu paraya yön veren kesimdi. Bunların içinde **"Tüccar-ı mutebaran"** olarak kayıtlara geçen iki aile görülmektedir: **Gözüadeler ve Necmizadeler, Kermozadeler.**<sup>26</sup>

<sup>26</sup> Bölüm kaynakları : Özcoşar, Dr. İbrahim. *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*. Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, s. 56-112.